

सत्यमेव जयते

महाराष्ट्र शासन

विधि व न्याय विभाग

सन १९५९ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक १

मुंबईचा गावची कनिष्ठ वतने नाहीशी करण्याबाबत अधिनियम, १९५८

(दिनांक ३ नोव्हेंबर २००६ पर्यंत सुधारलेला)

BOMBAY ACT No. 1 OF 1959

THE BOMBAY INFERIOR VILLAGE WATANS ABOLITION ACT, 1958

(As modified upto the 3rd November 2006)

व्यवस्थापक, येरवडा कारागृह मुद्रणालय, पुणे-४११ ००६ यांच्याद्वारे भारतात मुद्रित आणि
संचालक, शासकीय मुद्रण व लेखनसामग्री, महाराष्ट्र राज्य, मुंबई-४०० ००४ यांच्याद्वारे
प्रकाशित

२००६

[किंमत : रुपये ५.६०]

अनुक्रमणिका

उद्देशिका कलमे	पृष्ठ
१. संक्षिप्त नाव, व्याप्ती व प्रारंभ ..	१
२. व्याख्या ..	२
३. विवक्षित प्रश्न व अपिले यांचा निर्णय करण्याचे जिल्हाधिकार्याचे अधिकार ..	४
४. गावची कनिष्ठ वतने व त्यास आनुषंगिक असलेल्या गोष्टी नाहीशा करणे ..	४
५. वतन धारण करणाऱ्यास वतन जमीन परत देणे ..	५
६. वतन जमीन अधिकृत धारकास परत देणे ..	५
७. वारसासंबंधीचा खास नियम निरर्थक असणे ..	६
८. कुळवहिवाट कायदा लागू करणे ..	६
९. विवक्षित परिस्थितीत अनधिकृत धारकास काढून लावणे व त्यास वतन जमीन परत देणे आणि परत न दिलेल्या जमिनीची विल्हेवाट लावणे ..	६
१०. वतनदारास द्यावयाची नुकसानभरपाई ..	६
११. नुकसानभरपाई देण्याची पद्धत ..	७
१२. जिल्हाधिकार्याच्या निवाड्याविरुद्ध अपील ..	७
१३. महसूल न्यायाधिकरणापुढील कार्यरीती ..	८
१४. मुदत ..	८
१५. न्यायालय शुल्क ..	८
१६. निवाडा व महसूल न्यायाधिकरणाचा निर्णय हे अखेरचे असणे ..	८
१७. चौकशी व कामकाज ही न्यायासंबंधी कामे असणे ..	८
१८. अधिकार सोपविणे ..	८
१९. नियम ..	८
२०. बचाव ..	९

[मुंबईचा गावची कनिष्ठ वतने नाहीशी करण्याबाबत अधिनियम, १९५८]

[मा. राष्ट्रपती यांची संमती मिळाल्यानंतर "महाराष्ट्र शासन राजपत्रात"
दिनांक २० जानेवारी १९५९ रोजी प्रथम (इंग्रजीत) प्रसिद्ध केलेला.]

महाराष्ट्र विधि अनुकूलन (राज्य व समवर्ती विषय) आदेश, १९६०
याद्वारे स्वीकृत व फेरबदल केलेला

[मुंबई राज्याच्या विवक्षित भागात प्रचलित असलेली गावची कनिष्ठ
वतने नाहीशी करण्याबाबत अधिनियम]

ज्याअर्थी, दुसऱ्या राज्यात घातलेले प्रदेश वगळून पुनर्रचनेपूर्वीच्या मुंबई राज्यात व मुंबई राज्याच्या हैदराबाद प्रदेशात प्रचलित असलेले मुलकी किंवा पोलीस पाटील किंवा गावचा हिशोबनीस यांच्या दर्जाहून कमी दर्जाचे परंपरागत गावचे हुद्दे व त्यासंबंधीची वतने नाहीशी करणे आणि त्यास परिणामभूत व आनुषंगिक असलेल्या बाबींसाठी तरतूद करणे सार्वजनिक हिताच्या दृष्टीने इष्ट आहे ; त्याअर्थी, भारतीय गणराज्याच्या नवव्या वर्षी याद्वारे पुढीलप्रमाणे अधिनियम करण्यात येत आहे :—

१. (१) या अधिनियमास मुंबईचा गावची कनिष्ठ वतने नाहीशी करण्याबाबत अधिनियम, १९५८ संक्षिप्त नाव,
असे म्हणावे. व्याप्ती व

प्रारंभ.

(२) तो, ^१[महाराष्ट्र राज्याच्या मुंबई प्रदेशास] व मुंबई राज्याच्या हैदराबाद प्रदेशास लागू आहे.

^१ उद्देश व कारणे यांच्या निवेदनासाठी मुंबई शासन राजपत्र, १९५८, भाग चार, पृष्ठे ४२५ - ४२६ पहा.

^२ महाराष्ट्र विधि अनुकूलन (राज्य व समवर्ती विषय) आदेश, १९६० याद्वारे "दुसऱ्या राज्यात घातलेले प्रदेश वगळून पुनर्रचनेपूर्वीच्या मुंबई राज्यास" या मजकुराऐवजी हा मजकूर दाखल करण्यात आला.

(३) हे कलम ताबडतोब अंमलात येईल.

(४) राज्य शासनास, राजपत्रात प्रसिद्ध केलेल्या अधिसूचनेद्वारे असे फर्माविण्याचा अधिकार आहे की, या अधिनियमाच्या बाकीच्या तरतुदी अधिसूचनेत निर्दिष्ट करण्यात येईल अशा स्थानिक प्रदेशात व अशा दिनांकास अंमलात येतील.

२. (१) या अधिनियमात संदर्भानुसार अन्यथा आवश्यक नसेल तर —

व्याख्या.

(एक) कोणत्याही स्थानिक प्रदेशाच्या संबंधात "नेमलेला दिनांक" याचा अर्थ, कलम १, पोट-कलम (४) अन्वये अशा स्थानिक प्रदेशात या अधिनियमाच्या बाकीच्या तरतुदी ज्या दिनांकास अंमलात येतील तो दिनांक, असा समजावा;

(दोन) "अधिकृतधारक" याचा अर्थ, विद्यमान वतन कायद्यान्वये वतनदाराने, जी वतन जमीन कायमची वैधरीत्या दुसऱ्याच्या नावे करून दिली असेल — मग ती विक्री करून असो, देणगी म्हणून असो किंवा अन्यथा असो — त्या वतन जमिनीची मालकी जिच्यामध्ये निहित असेल ती व्यक्ती, असा समजावा;

१८७९ चा
मुंबई ५.
१३१७ चा
हैदराबाद
अधिनियम
८ फसली.

(तीन) "जमीन महसूल अधिनियम" या संज्ञेचा अर्थ [महाराष्ट्र राज्याच्या मुंबई प्रदेशाच्या] संबंधात मुंबई जमीन महसूल अधिनियम, १८७९ * आणि मुंबई राज्याच्या हैदराबाद प्रदेशाच्या संबंधात, हैदराबाद जमीन महसूल अधिनियम, १३१७ फसली, * असा समजावा;

१ (क) १ फेब्रुवारी १९५९ रोजी सुरत, नाशिक, दक्षिण सातारा, कोल्हापूर व परभणी या जिल्ह्यांचा समावेश असलेले स्थानिक क्षेत्र (शासकीय अधिसूचना, ग्रामविकास विभाग क्रमांक पीकेए-१०५८-नऊ/२०५२/७६-एल, दिनांक २१ जानेवारी १९५९ पहा.)

(ख) १ ऑगस्ट १९५९ रोजी ब्रोंच, कोलबा, पुणे, उत्तर सातारा व औरंगाबाद या जिल्ह्यांचा समावेश असलेले स्थानिक क्षेत्र (शासकीय अधिसूचना, ग्रामविकास विभाग क्रमांक पीकेए-१०५९-एक्स/६६६४१-एल, दिनांक १९ मे १९५८ पहा.)

(ग) १ ऑगस्ट १९६० रोजी सोलापूर, पश्चिम खानदेश, नांदेड, टाणे व मुंबई उपनगर जिल्हे या जिल्ह्यांचा समावेश असलेले स्थानिक क्षेत्र (शासकीय अधिसूचना, ग्रामविकास विभाग क्रमांक बीआयडब्ल्यू-१०६०-चार-एल, दिनांक १९ सप्टेंबर १९६१ पहा.)

(घ) १ फेब्रुवारी १९६२ रोजी रत्नागिरी, जळगाव, अहमदनगर, भीर, उस्मानाबाद व राजुरा या जिल्ह्यांचा समावेश असलेले स्थानिक क्षेत्र (शासकीय अधिसूचना, ग्रामविकास विभाग क्रमांक बीआयडब्ल्यू-१०६१-व्ही-एल, दिनांक १९ सप्टेंबर १९६१ पहा.)

२ महाराष्ट्र विधि अनुकूलन (राज्य व समवर्ती विषय) आदेश, १९६० याद्वारे "दुसऱ्या राज्यात घातलेले प्रदेश वगळून पुनर्रचनेपूर्वीच्या मुंबई राज्याच्या" या मजकुराऐवजी हा मजकूर दाखल करण्यात आला.

* महाराष्ट्र जमीन महसूल संहिता, १९६६ (१९६६ चा महा. ४१ पहा.)

(चार) "जिल्हाधिकारी" या संज्ञेत या अधिनियमान्वये जिल्हाधिकार्याची कामे पार पाडण्यासाठी व अधिकार चालविण्यासाठी राज्य शासनाने नेमलेल्या अधिकार्याचा समावेश होतो;

(पाच) "विद्यमान वतन कायदा" या संज्ञेत ज्या स्थानिक प्रदेशात, कलम १, पोट-कलम (४) अन्वये या अधिनियमाचे बाकीचे उपबंध अंमलात येतील त्या स्थानिक प्रदेशात नेमलेल्या दिनांकाच्या लगतपूर्वी गावच्या कनिष्ठ वतनाच्या संबंधात अंमलात असेल, असा कोणताही अधिनियम, अध्यादेश, नियम, पोट-कायदा, विनियम, आदेश, अधिसूचना, वटहुकूम किंवा कायद्यासारखा अंमल असलेला इतर कोणताही दस्तऐवज याचा समावेश होतो;

(सहा) "गावचा वंशपरंपरागत कनिष्ठ हुद्दा" याचा अर्थ, गावच्या कारभाराशी किंवा गावचा सार्वजनिक महसूल वसूल करण्याशी किंवा गावच्या पोलिसांशी किंवा सीमा ठरविण्यासंबंधीच्या किंवा गावच्या नागरी कारभारासंबंधीच्या इतर बाबींशी संबंधित असलेली कामे पार पाडण्यासाठी विद्यमान वतन कायद्यान्वये वंशपरंपरागत धारण केलेला, मुलकी किंवा पोलीस पाटील किंवा गावचा हिशोबनीस याच्या दर्जाहून कमी दर्जाचा गावचा प्रत्येक हुद्दा, असा आहे आणि तीत ज्या हुद्द्याच्या संबंधात प्रथमतः त्यासंबंधी असलेल्या चाकऱ्यांची मागणी करण्यात येण्याचे बंद झाले असेल अशा हुद्द्याचा समावेश होतो;

(सात) "गावचे कनिष्ठ वतन" याचा अर्थ, वतन मालमत्ता, कोणतीही असल्यास, तिचा सत्ता प्रकार आणि त्यासोबत असलेले कोणतेही हक्क, विशेषाधिकार व जबाबदाऱ्या यांसह गावचा वंशपरंपरागत कनिष्ठ हुद्दा, असा आहे;

(आठ) "विहित" याचा अर्थ, या अधिनियमान्वये केलेल्या नियमांनी विहित केलेले असा आहे;

(नऊ) "कुळवहिवाट कायदा" याचा अर्थ—

(क) ^१[महाराष्ट्र राज्याच्या मुंबई प्रदेशात] मुंबई कुळवहिवाट व शेतजमीन अधिनियम, १९४८ चा १९४८ असा समजावा, आणि मुंबई ६७.

(ख) मुंबई राज्याच्या हैदराबाद प्रदेशात, हैदराबाद कुळवहिवाट व शेतजमीन अधिनियम, १९५० चा १९५०, असा समजावा; हैदराबाद अधिनियम २१.

(दहा) "अनधिकृतधारक" याचा अर्थ, कोणत्याही हक्कावाचून किंवा विद्यमान वतन कायद्यान्वये रद्द व निरर्थक असलेला कोणताही पट्टा, गहाणखत, विक्री, देणगी किंवा तिने इतर कोणत्याही प्रकारचे अन्यसंक्रामण याअन्वये कोणतीही वतन जमीन कब्जात असलेला इसम, असा आहे;

(अकरा) "वतनदार" याचा अर्थ, विद्यमान वतन कायद्यान्वये गावच्या कनिष्ठ वतनात वंशपरंपरागत हितसंबंध असलेली व्यक्ती, असा समजावा:

^१ महाराष्ट्र विधि अनुकूलन (राज्य व समवर्ती विषय) आदेश, १९६० याद्वारे "दुसऱ्या राज्यात घातलेले प्रदेश वगळून पुनर्रचनेपूर्वीच्या मुंबई राज्यास" या मजकुराऐवजी हा मजकूर दाखल करण्यात आला.

परंतु, जेव्हा विद्यमान वतन कायद्यान्वये अशा नोंदणी पुस्तकात किंवा दफ्तरात कोणतेही वतन, वतनदाराच्या संपूर्ण वर्गाने धारण केलेले म्हणून दाखल केलेले असेल तेव्हा, असा संपूर्ण वर्ग वतनदार आहे असे समजले पाहिजे;

(बारा) "वतन जमीन" याचा अर्थ, वतन मालमत्तेचा भाग बनणारी जमीन, असा आहे;

(तेरा) "वतन मालमत्ता" याचा अर्थ, गावचा वंशपरंपरागत कनिष्ठ हुद्दा यासंबंधीचे कोणतेही कर्तव्य पार पाडण्यासाठी पारिश्रमिक देण्याची तरतूद करण्याकरिता विद्यमान वतन कायद्यान्वये धारण केलेली, संपादन केलेली किंवा नेमून दिलेली स्थावर किंवा जंगम मालमत्ता, असा आहे व तीत रूढ असलेली फी किंवा पैशाच्या किंवा मालाच्या स्वरूपातील अवांतर आकार विद्यमान वतन कायद्यान्वये वसूल करण्यासंबंधीच्या— मग ते ठराविक वेळी असो किंवा अन्यथा असो— हक्काचा समावेश होतो. तसेच तीत, मूळच्या वतन मालमत्तेव्यतिरिक्त राज्य शासनाने स्वेच्छेने व मुदती-मुदतीने, फेरफारास किंवा परत घेतल्या जाण्यास अधीन राहून दिलेल्या रोख रकमांचाही समावेश होतो.

(२) या अधिनियमात वापरलेले परंतु व्याख्या न केलेले इतर शब्द व शब्दप्रयोग यांचे, जमीन महसूल अधिनियम यात जे अर्थ दिलेले आहेत तेच अर्थ असतील.

(३) वतनास अनुषंगिक असलेल्या गोष्टीसंबंधीचे या अधिनियमातील उल्लेख हे, या अधिनियमावरून वतने नाहीशी करण्यात आली असली तरी, नेमलेल्या तारखेच्या लगतपूर्वी अंमलात असल्याप्रमाणेच्या त्या गोष्टीसंबंधीचे उल्लेख आहेत असा त्यांचा अर्थ लावला पाहिजे.

३. (१) जर, —

(क) कोणतीही जमीन ही वतन जमीन आहे किंवा कसे,

(ख) कोणतीही व्यक्ती ही वतनदार आहे किंवा कसे,

(ग) कोणतीही व्यक्ती ही अनधिकृतधारक आहे किंवा कसे,

यासंबंधी कोणताही प्रश्न उपस्थित झाला तर, जिल्हाधिकार्यानी, ज्याच्या हितसंबंधास बाध येत असेल अशा पक्षकारास आपली बाजू मांडण्याची संधी दिल्यानंतर व चौकशी केल्यानंतर उक्त प्रश्नाचा निर्णय केला पाहिजे.

(२) अशा निर्णयामुळे नुकसानी पोहोचलेल्या कोणत्याही व्यक्तीस, अशा निर्णयाच्या दिनांकापासून नव्वद दिवसांच्या आत राज्य शासनाकडे अपील करता येईल.

(३) जिल्हाधिकार्यांचा निर्णय, पोट-कलम (२) अन्वये अपील केले जाण्यास आणि पोट-कलम (२) अन्वयेच्या अपिलांतील राज्य शासनाचा निर्णय अखेरचा असेल.

गावची कनिष्ठ वतने व त्यास आनुषंगिक असलेल्या गोष्टी नाहीशा करणे.

४. कोणतीही वहिवाट, रूढी, तडजोड, अधिकारपत्र, कबुलायत, सनद यात किंवा एखाद्या न्यायालयाचा कोणताही हुकूमनामा किंवा आदेश यांत किंवा विद्यमान वतन कायद्यात काहीही असले तरी, नेमलेल्या दिनांकास व त्या दिनांकापासून,—

(१) गावची सर्व कनिष्ठ वतने नाहीशी करण्यात आली पाहिजेत व ती याद्वारे नाहीशी करण्यात येत आहेत,

(२) उक्त वतनासंबंधी आनुषंगिक असलेल्या सर्व गोष्टी (यात हुद्दा व वतन मालमत्ता धारण करण्याचा हक्क, रुढ असलेल्या फी किंवा पैशाच्या किंवा मालाच्या स्वरूपातील अवांतर आकार वसूल करण्याचा हक्क आणि चाकरी करण्याची जबाबदारी या गोष्टींचा सम्मवेश होतो) नष्ट करण्यात आल्या पाहिजेत व त्या याद्वारे नष्ट करण्यात येत आहेत,

(३) कलमे ५, ६ व ९ यांच्या उपबंधांस अधीन राहून, सर्व वतन जमीन परत घेण्यात आली पाहिजे व ती याद्वारे परत घेण्यात येत आहे व जणू ती दुमाला जमीन नव्हती असे समजून, जमीन महसूल अधिनियम व त्याअन्वये केलेले नियम यांच्या उपबंधांन्वये जमीन महसूल देण्यास पात्र असेल:

परंतु, जमीन अशा रीतीने परत घेण्यामुळे, विद्यमान वतन कायद्याच्या उपबंधांनुसार केलेल्या, अशा वतन जमिनीच्या अन्य संक्रमणाच्या वैधतेस किंवा ज्याच्या नावे ती केली असेल त्या व्यक्तीच्या किंवा त्याच्या नावे किंवा त्याच्यावतीने दावा सांगणाऱ्या कोणत्याही व्यक्तीच्या हक्कांस बाध येणार नाही.

५. (१) कलम ४ अन्वये परत घेतलेली वतन जमीन ही, कलमे ६ व ९ यांखाली न येणाऱ्या वतन धारण बाबींमध्ये, ज्या वतनासंबंधी ती जमीन होती त्या वतनाच्या वतनदारास, वतनदाराने किंवा त्याच्यावतीने राज्य शासनाला विहित केलेल्या मुदतीत व विहित केलेल्या रीतीने अशा जमिनीच्या वतन जमीन संपूर्ण आकारणीच्या रकमेच्या तीन पटीइतके भोगाधिकारमूल्य दिल्यावर परत दिली पाहिजे परत देणे. आणि वतनदार हा, अशा जमिनीच्या संबंधात जमीन महसूल अधिनियमाच्या अर्थानुसार भोगवटा करणार आहे असे समजले पाहिजे आणि तो, जमीन महसूल अधिनियम व त्याअन्वये केलेले नियम यांच्या उपबंधांनुसार राज्य शासनाला जमीन महसूल देण्यास प्रथमतः पात्र असेल; बिन दुमाला जमिनीसंबंधीचे जमीन महसूल अधिनियमाचे सर्व उपबंध व नियम हे, या अधिनियमाच्या उपबंधांस अधीन राहून, उक्त जमिनीस लागू होतील :

परंतु, विद्यमान वतन कायद्यान्वये जी वतन जमीन गावच्या वंशपरंपरागत कनिष्ठ हुद्द्याचे पारिश्रमिक म्हणून नेमून देण्यात आली नव्हती त्या वतन जमिनीच्या संबंधात, अशी जमीन परत दिल्याबद्दल वतनदाराने किंवा वतनदाराच्या वतीने अशा जमिनीच्या संपूर्ण आकारणीच्या रकमेइतके भोगाधिकारमूल्य दिले पाहिजे.

(२) जर विहित केलेल्या मुदतीत व विहित केलेल्या रीतीने पोट-कलम (१) अन्वये भोगाधिकारमूल्य देण्यात कसूर झाली तर वतनदार हा, उक्त जमिनीचा अनधिकृतपणे भोगवटा करित आहे असे समजले पाहिजे व तो, जमीन महसूल अधिनियमाच्या उपबंधानुसार जिल्हाधिकार्याकडून संक्षिप्त रीतीने चौकशी करून त्यातून काढून लावले जाण्यास पात्र असेल.

(३) पोट-कलम (१) अन्वये परत दिलेल्या जमिनीचा भोगवटा, जिल्हाधिकार्याच्या पूर्वमंजूरीवाचून व राज्य शासन, सामान्य किंवा विशेष आदेशाद्वारे ठरविल अशी फी दिल्यावाचून हस्तांतरित करता येणार नाही किंवा त्याचे मोजून मापून भाग पाडता येणार नाहीत.

६. जेव्हा कलम ४ अन्वये परत घेतलेली कोणतीही वतन जमीन एखाद्या अधिकृत धारकाने वतन जमीन धारण केली असेल तेव्हा, त्याने राज्य शासनाला कलम ५ मध्ये निर्दिष्ट केलेले भोगाधिकारमूल्य अधिकृत दिल्यावर व तत्सम शर्तीस व परिणामास अधीन राहून, अधिकृत धारकास परत दिली पाहिजे. धारकास अधिकृत धारकास या कलमान्वये जमीन परत देण्याच्या संबंधात, जणू तो वतनदार होता असे परत देणे. समजून, कलम ५ चे सर्व उपबंध, योग्य त्या फेरफारांसह लागू होतील.

वारसा- ७. गावच्या कोणत्याही कनिष्ठ वतनावरील वारसासंबंधी ज्या कोणत्याही कायद्याच्या उपबंधांमुळे, संबंधीचा वहिवाटीमुळे किंवा रिवाजामुळे पक्षकारास लागू असलेल्या व्यक्तिगत कायद्याच्या विरुद्ध ज्येष्ठ खास नियम वारसा हक्काचा नियम अनुसरण्यात आला असेल आणि स्त्री वारसांना पुरुष वारसांपेक्षा कमी निरर्थक असणे. लेखण्यात आले असेल, ती कायद्याची तरतूद, ती वहिवाट किंवा तो रिवाज, नेमलेल्या दिनांकास व त्या दिनांकापासून निरर्थक होईल व अंमलात असण्याचे बंद होईल.

कुळवहिवाट ८. जर कोणतीही वतन जमीन वैधरीत्या पट्ट्याने दिली असेल आणि असा पट्टा नेमलेल्या कायदा लागू दिनांकास अस्तित्वात असेल तर, कुळवहिवाट कायद्याचे उपबंध, उक्त पट्ट्यास आणि अशी जमीन करणे. धारण करणाऱ्या व्यक्तीचे हक्क व जबाबदाऱ्या यांस लागू होतील व त्याचे कूळ किंवा कुळे यांस, या अधिनियमाच्या तरतुदीस अधीन राहून, उक्त कायद्याचे उपबंध लागू होतील.

स्पष्टीकरण.— या कलमाच्या कारणाकरिता "जमीन" या शब्दप्रयोगाचा, त्यास कुळवहिवाट कायद्यांत जो अर्थ दिलेला असेल तोच अर्थ असेल.

विवक्षित ९. (१) जेव्हा, कलम ४ अन्वये परत घेतलेली कोणतीही वतन जमीन अनधिकृत धारकाच्या परिस्थितीत कब्जात असेल तेव्हा, जमीन महसूल अधिनियमाच्या उपबंधानुसार जिल्हाधिकाऱ्याने, संक्षिप्त रीतीने अनधिकृत चौकशी करून अशा अनधिकृत धारकास त्या जमिनीतून काढून लावले पाहिजे :

धारकास परंतु, जेव्हा कोणत्याही अनधिकृत धारकाच्या बाबतीत, उक्त जमिनीचा विकास करण्याच्या काढून कामी किंवा उक्त जमिनीचा अकृषिक कारणांसाठी उपयोग करण्याच्या कामी किंवा इतर रीतीने, लावणे व अशा धारकाने गुंतविलेली रक्कम लक्षात घेता, अशा धारकास उक्त जमिनीमधून काढून लावल्यास त्यास विनाकारण त्रास सहन करावा लागेल असे राज्य शासनाचे मत असेल तर, अशा धारकाने देणे आणि राज्य शासन ठरवील अशी रक्कम दिल्यावर व अशा अटींस व शर्तींस अधीन राहून, त्यास उक्त परत न जमीन परत देण्याविषयी जिल्हाधिकाऱ्यास निदेश देण्याचा राज्य शासनाला अधिकार आहे आणि दिलेल्या त्याप्रमाणे जिल्हाधिकाऱ्याने अशा धारकास उक्त जमीन परत दिली पाहिजे.

जमिनीची विल्हेवाट (२) पोट-कलम (१) अन्वये जी वतन जमीन परत दिली नसेल त्या वतन जमिनीची, भोगवट्यात लावणे. नसलेल्या बिन-दुमाला जमिनीची विल्हेवाट लावण्यास लागू होण्याजोग्या जमीन महसूल अधिनियमाच्या व त्यान्वये केलेल्या नियमांच्या उपबंधानुसार विल्हेवाट लावली पाहिजे.

वतनदारास १०. वतनदारास, वतनावरील त्याचे सर्व हक्क नाहीसे केल्याबद्दल, पुढील खंड (क), (ख) व द्यावयाची (ग) यात तरतूद केलेल्या रीतीने हिशोब करून काढलेल्या रकमांच्या एकूण रकमेइतकी नुकसानभरपाई नुकसान- मिळण्याचा हक्क असेल :— भरपाई.

(क) वतन जमिनीच्या आकारणीचा संपूर्ण किंवा काही भाग वतनदाराच्या उपलब्धीकडे नेमून दिला असेल त्याबाबतीत, अशा आकारणीच्या संपूर्ण किंवा काही भागाची रक्कम व वतनदाराने राज्य शासनाला द्यावयाची कोणतीही जुडी असल्यास, तिची रक्कम यातील तफावतीइतक्या रकमेच्या सातपट रक्कम;

(ख) विद्यमान वतन कायद्यान्वये राज्य शासनाने वतनदाराला दिलेल्या [मुंबई वंशपरंपरागत १८७४ चा पद अधिनियम, १८७४ याचे कलम १२, खंड (ख) अन्वये किंवा कोणत्याही विद्यमान वतन मुंबई ३. कायद्याच्या तत्सम उपबंधान्वये परत घेतलेल्या जमिनीचा खंड नव्हे] वार्षिक नक्त नेमणुकीइतक्या किंवा दरसाल द्यावयाच्या इतर रकमेच्या सातपट रक्कम;

(ग) नेमलेल्या दिनांकाच्या लगतपूर्वीच्या तीन वर्षात, वतनदाराने विद्यमान वतन कायद्यान्वये वसूल केलेल्या किंवा वसूल करण्याजोग्या रूढ असलेल्या फीच्या किंवा पैशाच्या किंवा मालाच्या स्वरूपातील अवांतर आकाराच्या सरासरी रोकड किमतीच्या तीन पट रक्कम; अशी रोकड किंमत विहित केलेल्या रीतीने ठरविण्यात आली पाहिजे.

११. (१) जर कोणत्याही वतनदारास कलम १० अन्वये नुकसानभरपाई मिळण्याचा हक्क असेल आणि कोणत्याही इतर व्यक्तीचे, मालमत्तेवरील त्याच्या हक्कांपैकी कोणतेही हक्क किंवा त्यातील हितसंबंध नाहीसे करणाऱ्या, नष्ट करणाऱ्या किंवा त्यात बदल करणाऱ्या या अधिनियमाच्या उपबंधांमुळे नुकसान झाले असेल आणि जर अशा रीतीने हक्क किंवा हितसंबंध नाहीसे केल्याबद्दल, नष्ट केल्याबद्दल किंवा त्यात बदल केल्याबद्दल नुकसानभरपाई देण्याची या अधिनियमाच्या उपबंधात तरतूद करण्यात आली नसेल तर, अशा वतनदारास किंवा व्यक्तीस नुकसानभरपाई मिळण्यासाठी विहित केलेल्या नमुन्यात व विहित केलेल्या मुदतीत जिल्हाधिकाऱ्याकडे अर्ज करण्याचा अधिकार आहे.

१८९४ चा १ (२) जिल्हाधिकाऱ्याने जमीन महसूल अधिनियमान्वये तरतूद केलेल्या रीतीने रीतसर चौकशी केल्यानंतर, भूसंपादन अधिनियम, १८९४ याचे कलम २३, पोट-कलम (१) व कलम २४ यात तरतूद केलेल्या रीतीने व पद्धतीनुसार नुकसानभरपाई ठरविणारा निवाडा दिला पाहिजे.

(३) (एक) जेव्हा पोट-कलम (२) अन्वये निवाडा देणारा अधिकारी हा, या अधिनियमान्वये जिल्हाधिकारी असेल परंतु, जमीन महसूल अधिनियमान्वये नेमलेला जिल्हाधिकारी नसेल आणि अशा निवाड्याची रक्कम पाच हजार रुपयांपेक्षा अधिक असेल तेव्हा, जमीन महसूल अधिनियमान्वये नेमलेल्या जिल्हाधिकाऱ्याच्या पूर्वअनुमतीवाचून असा निवाडा देता कामा नये.

१८९४ चा १ (दोन) पोट-कलम (२) अन्वयेचा प्रत्येक निवाडा हा, भूसंपादन अधिनियम, १८९४ याच्या कलम २६ मध्ये विहित केलेल्या नमुन्यात असला पाहिजे.

(४) या कलमातील कोणत्याही गोष्टीमुळे ज्या कोणत्याही वतन जमिनीस जमीन महसूल सर्वस्वी किंवा अंशतः माफ करण्यात आला होता ती जमीन, जमीन महसूल, अधिनियमाच्या उपबंधांनुसार संपूर्ण आकारणी देण्यास या अधिनियमाच्या उपबंधांन्वये पात्र ठरविण्यात आली आहे या मुद्द्यावर कोणत्याही व्यक्तीस नुकसानभरपाई मिळण्याचा हक्क असणार नाही.

१९५८ चा मुंबई ३१. १२. जिल्हाधिकाऱ्याच्या निवाड्याविरुद्ध, मुंबई महसूल न्यायाधिकरण अधिनियम, १९५७ *याअन्वये जिल्हा-धिकाऱ्याच्या निवाड्या-विरुद्ध अपील करता येईल.

- महसूल न्याया- १३. (१) ^१[महाराष्ट्र महसूल न्यायाधिकारणाने,] अपील करणाऱ्यास व राज्य शासनास नोटीस
दिल्यानंतर, अपिलाचा निर्णय केला पाहिजे व आपल्या निर्णयाची नोंद केली पाहिजे.
धिकरणा
- पुढील १२. या अधिनियमान्वये केलेल्या अपिलाचा निर्णय करताना ^१[महाराष्ट्र महसूल न्यायाधिकारणाने,]
कार्यरीती. व्यवहार प्रक्रिया संहिता, १९०८ अन्वये प्रारंभिक न्यायालयाच्या हुकूमनाम्यावर किंवा आदेशावर १९०८ चा ५
केलेला अपिलांचा निर्णय करताना न्यायालय जे जे अधिकार चालविते ते सर्व अधिकार चालविते
पाहिजेत व न्यायालय जी कार्यरीती अनुसरते तीच कार्यरीती अनुसरली पाहिजे.
- मुदत. १४. या अधिनियमान्वये ^१[महाराष्ट्र महसूल न्यायाधिकारणाकडे] केलेले प्रत्येक अपील, जिल्हाधिकाऱ्यांच्या
निवाड्याच्या दिनांकापासून साठ दिवसांच्या मुदतीत, दाखल केले पाहिजे. भारताच्या मुदतीविषयी अधिनियम, १९०८ चा ९
१९०८ याची कलमे ४, ५, १२ व १४ यांच्या तरतुदी असे अपील दाखल करण्यास लागू होतील.
- न्यायालय १५. ^२[मुंबई न्यायालय शुल्क अधिनियम, १९५९], यात काहीही अंतर्भूत असले तरी, या १९५९ चा
शुल्क. अधिनियमान्वये ^१[महाराष्ट्र महसूल न्यायाधिकारणाकडे] केलेल्या प्रत्येक अपिलावर, विहित करण्यात मुंबई २६.
येईल अशा किमतीचा न्यायालय शुल्क मुद्रांक लावलेला असला पाहिजे.
- निवाडा व १६. ^१[महाराष्ट्र महसूल न्यायाधिकारणाकडे] अपील केले जाण्यास अधीन राहून, जिल्हाधिकाऱ्यां
महसूल न्याया- दिलेला निवाडा व ^१[महाराष्ट्र महसूल न्यायाधिकारणाने] अपिलावर दिलेला निर्णय हे अखेरचे व
धिकरणाचा निर्णय हे निर्णायक असतील व त्यास कोणत्याही न्यायालयातील कोणत्याही दाव्यात किंवा कामकाजात
अखेरचे असणे. हरकत घेता कामा नये.
- चौकशी व १७. या अधिनियमान्वये जिल्हाधिकारी व ^१[महाराष्ट्र महसूल न्यायाधिकारण] यांच्यापुढे चालविलेली १८६० चा
कामकाज ही सर्व चौकशीची व इतर कामे ही, भारतीय दंड संहिता, हिची कलमे १९३, २१९ व २२८ यांच्या ४५
न्यायासंबंधी अर्थानुसार न्यायासंबंधी कामे आहेत असे समजण्यात आले पाहिजे.
- अधिकार १८. राज्य शासनास, ते लादिल अशा निर्बंधास व शर्तीस अधीन राहून, राजपत्रात अधिसूचना
सोपविणे. प्रसिद्ध करून, जिल्हाधिकाऱ्यांच्या दर्जाहून कमी दर्जा नसलेल्या आपल्या अधिकाऱ्यांपैकी कोणत्याही
अधिकाऱ्याकडे या अधिनियमावरून त्यास मिळालेल्या अधिकारांपैकी सर्व किंवा कोणतेही अधिकार
सोपविता येतील.
- नियम. १९. राज्य शासन, पूर्व प्रसिद्धीच्या अटीच्या अधीन राहून या अधिनियमाच्या तरतुदी अंमलात
आणण्याच्या प्रयोजनाकरिता नियम करू शकेल. असे नियम ते कायम करण्यात आल्यावर
राजपत्रात प्रसिद्ध केले पाहिजेत.

^१ महाराष्ट्र विधि अनुकूलन (राज्य व समवर्ती विषय) आदेश, १९६० याद्वारे "मुंबई महसूल न्याया-
धिकारण" या मजकुराऐवजी हा मजकूर दाखल करण्यात आला.

^२ वरील आदेशाद्वारे "न्यायालय/शुल्क अधिनियम, १८७० किंवा हैदराबाद न्यायालय शुल्क अधि-
नियम, १३२४ फसली" या मजकुराऐवजी हा मजकूर दाखल करण्यात आला.

२०. या अधिनियमातील कोणत्याही गोष्टीमुळे, —

बचाव.

(१) नेमलेल्या तारखेपूर्वी गावच्या कनिष्ठ वतनास आनुषंगिक असलेल्या गोष्टीअन्वये अगोदरच प्राप्त झालेले कोणतेही बंधन किंवा जबाबदारी यास बाध येणार नाही, किंवा

(२) अशा बंधनाच्या किंवा जबाबदारीच्या संबंधातील कोणत्याही कामकाजास किंवा उपाययोजनेस बाध येणार नाही,

आणि जणू हा अधिनियम संमत झाला नव्हता असे समजून, असे कोणतेही कामकाज चालू ठेवता येईल किंवा अशी कोणतीही उपाययोजना अंमलात आणता येईल.